

که مخالف عملکرد زندگی و ساختار زندگی معماری فرمالیست
امروزی است - بادومفهوم گذشته حال سروکار دارد.

1- تعریف مکان

مکان بخشی از فضای طبیعی یا فضای ساخته شده است که
به لحاظ مفهومی یا مادی دارای محدوده‌ای مشخص باشد. مکان
به واسطه معنا یا فعالیت‌هایی که در آن صورت می‌گیرد مشخص
می‌شود. فضای معماری تبلور مادی مکان است. مکان نتیجه
رابطه متقابل عکس‌العمل بین سه عامل رفتار انسانی، مفاهیم
و مشخصات فیزیکی مربوط به آن است. مکان‌ها را می‌توان
که در آنها اتفاقات معنی‌دار و مهمی برای زندگی صورت
می‌پذیرد.

این مراکز در ضمن مبداها و مراجعی هستند که انسان به
کمک آنها خود را در محیط می‌یابد و آن را تصرف می‌کند. مکان
به طور طبیعی نتیجه تصرف فضا توسط انسان است. مزرعه
یک مکان است. زنان روستایی که برای شستن ظروف و لباس
به کنار رودخانه می‌روند، گوشه‌ای از طبیعت را به مکانی خاص
تبدیل می‌کنند. محیط اطراف تک درختی که به آن دخیل بسته
می‌شود و در اعتقادات بومی مفهومی مقدس دارد. یک مکان
مهم محسوب می‌شود.

2- مکان و طبیعت

همانطور که اشاره شد تصرف فضا توسط انسان، تصور
محدوده‌ای مشخص و معنی و کاربری بخشیدن به آن
ابتدایی‌ترین و اساسی‌ترین شیوه ایجاد مکان است. بدین طریق
بخشی از فضا دارای هویت خاصی می‌شود. این مکان به اینکه
توسط ساختمان اشغال شود یا باشیئی خاصی مشخص گردد
نیاز ندارد. در هر حال عوامل فیزیکی در برجسته شدن یک مکان
نقش مهمی را ایفا می‌کنند. فضایی که دارای نشانه‌های فیزیکی
برجسته‌ای باشد قابلیت بالاتری برای تبدیل شدن به مکان دارد.
دره، دامنه، کوه، کنار رودخانه یا دریاچه و ... اینها فضاهای
دارای پتانسیل تبدیل شدن به مکان هستند و سکونتگاه‌های
کهن نیز عموماً در چنین محیط‌هایی شکل گرفته‌اند. انسان به
طور طبیعی فضاهایی را که دارای مشخصه‌های بارز محیطی
باشد تصرف می‌کند. تفاوت‌های محیطی عموماً موجب پیدایش
قابلیت‌ها می‌شوند و از این جهت است که نواحی مرزی طبیعت
نظیر لب دریا و رودخانه، کوهپایه و حاشیه جنگل‌ها قابلیت تبدیل
شدن به مکان را دارند.

3- مکان و معماری

شولتز در مبحث Genivs loci (روح مکان) عنوان
می‌کند: خاصیت معماری همین است که جایی را تبدیل به

از کاربری تا مکان¹

کامران افشار نادری

مقاله شماره گذشته مجله معمار را به بحث فرم و فضا
اختصاص دادم و سعی کردم اثبات کنم که فضا مقوله‌ای وسیعتر
و کاملتر از فرم است. این مقاله به بحث کاربری و مکان
اختصاص دارد زیرا به نظر من فضا و مکان دو مقوله اصلی و
مکمل معماری هستند که بسیار بهتر از مفاهیم سنتی (مدرن)
فرم و عملکرد می‌توانند بیانگر جوهر معماری و پاسخگوی وظایف
اصلی آن باشند.

در مقاله از فرم تا فضا عنوان کردم فرم که در معماری معاصر
عموماً ویژگی بارز آثار مهم را تشکیل داده است، نسبت به فضا
مفهوم محدودتری را دربر می‌گیرد. در این شماره قصد دارم
ثابت کنم مکان نسبت به عملکرد، که برداشتی مکانیکی و نه
چندان عمیق از معانی و رفتارهای متعلق به فضایی خاص است
مقوله‌ای گسترده‌تر و نزدیکتر به زندگی محسوب می‌شود.
بنابراین بحث این مقاله نظیر مقاله قبلی، اگر چه تحلیلی است
لیکن به توصیف یک مبحث نظری - مکان - اکتفا
نمی‌کند. هدف نهایی این دومقاله توصیه طراحی براساس
دومشخصه فضا و مکان است. مکان چنانکه توضیح خواهم داد،
برخلاف عملکرد، تخصیص پذیر نیست.

وظیفه معماری مهیا کردن قابلیت‌های فضایی برای تحقق
بخشیدن به مکان از طرف انسان‌هاست. فرم و خصوصاً فرمی بر
اساس کاربری و به کارگیری مبلمان، که عموماً عوامل اصلی
اختصاصی کردن فضا به شمار می‌روند، در ضمن تسهیل پاره‌ای
از مسائل محدود کننده دامنه استفاده از فضا هستند. معماری
قدیمی ایران مصداق فضای غیر وابسته به مبلمان بوده
وفضاهای آن نیز به لحاظ کاربری منعطف و تغییر پذیر بوده‌اند.

تکنولوژی پیشرفته نیز از یکطرف این امکان را فراهم کرده
است که تاسیسات و امکانات رفاهی نظیر تهویه مطبوع،
روشنایی، پخش صوت و تصویر (اسلاید، ویدئو، کامپیوتر و...)
بدون حضور مشهود جاگیر و مشروط کننده با بهترین کیفیت
تامین شوند و از طرف دیگر نیاز به ساختارهای سنگین و حجیم را
کاهش داده است و معماری به مثابه تحقق فضایی مفهوم مکان -

و به زندگی خود نوعی سازمان بخشیده باشد. در هر حال مکان ساختار زده یعنی بیش از حد اشغال و مقید شده مکان ضعیفی است. فضا هر چه انعطاف پذیرتر باشد امکان پیدایش مکانهای غنی تری را فراهم می‌آورد. در گذشته که کمتر در قید مبلمان و اثاثیه منزل بودیم و اتاقها نیز به لحاظ عملکرد تفکیک نشده بودند، خانه از نظر مکان بودن بسیار غنی بود. خوابیدن و استراحت رادر نظر بگیریم.

این عملکرد نظیر دیگر افعال انسانی نیازمند مکانی است. پشت‌بام، اتاقها، ایوان، زیرزمین یا حیاط می‌توانستند به مکان خواب و استراحت تبدیل شوند. فضای حیاط نیز قابلیت تبدیل شدن به مکان بازی و استراحت، شستشو و نظافت، آشپزی در عروسی و عزا، نذری‌پزی، کاشت سبزی خوراکی و درخت میوه، نگهداری حیوانات خانگی و حتی امکان تبدیل شدن به محل برگزاری مراسم مهمی نظیر جشن عروسی، تکیه و روضه‌خوانی را داشته است. زمستانها هم می‌توانستیم روی حیاط چادر بپاندازیم و روی حوض قابی بگذاریم و حیاط را به یک سالن نمایش تبدیل کنیم.

چنانکه گفتیم بحث درباره قابلیت‌های فضا در تبدیل شدن به مکان است. در طراحی معماری می‌توان قابلیت‌ها را به وجود آورد. مکان را انسانها مشخص می‌کنند. در محل سابق دانشکده هنر دانشگاه آزاد، چون جایی برای نشستن دانشجویان در فضای عمومی که همان راهرو بود، وجود نداشت پلکان به جای نیمکت مورد استفاده قرار می‌گرفت. این نیاز آنقدر قوی بود که عملکرد اصلی پلکان را نیز تحت الشعاع قرار می‌داد. در محل فعلی عرض پله آنقدر کم است که دانشجویان نمی‌توانند روی آن بنشینند. محدودیت وقیدهای فیزیکی و تخصصی کردن بیش از حد چنانکه گفتیم مکانیت را کاهش می‌دهد.

6- تحول معماری و بحث مکان

چنانکه گفته شد مکان دارای سه مشخصه عملکردی، فیزیکی و مفهومی است. تحولات مهم معماری، غالباً با تحول مکان و تجدید مشخصه‌های آن همراه بوده‌اند. ساختمان اداری لارکین اثر راییت (1906) را در نظر بگیرید. در اینجا برای نخستین بار مکان اداره تغییری اساسی کرد. به جای مجموعه‌ای از راهروها و اتاقها که در درون آنها کارمندان بطور انفرادی یا چند نفره مستقر می‌شدند. فضایی واحد با یک تهی وسیع میانی که تمامی طبقات را به هم مربوط می‌سازد بنا شد.

در این ساختمان کارمندان در طبقات مختلف و مشرف به این فضای تهی میانی مستقر می‌شدند. از این پس اداره به مثابه فضای واحد و پیوسته‌ای که تنها جدا کننده‌های سبک تفکیک

مکان کند. این به معنی به فعل در آوردن محتوی بالقوه محیط است. وظیفه معماری ایفای نقش مکمل طبیعت و ارزش‌گذاری بر محیط است. پروژه میدان کامپیدولیو در رم اثر میکل آنژ تحقق روحیه و ارزشی بود که از قبل در آن تپه تاریخی وجود داشت. معماران قدیمی ایران به این نقش واقف بوده‌اند. شکل عمودی مناره‌ها مکمل منظره افقی بیابان و کاشی‌های رنگارنگ مساجد تزئین کننده رنگ خاکی کویر است.

معماران عموماً پیش از آنکه ساختمانی را روی زمین بنا کنند سعی کرده‌اند زمین ساختمان را دارای قابلیت‌های مکانی کنند. تخت جمشید روی صفحه‌ای قرار گرفته است. مکان بلند و متمایز در یک دشت، به طور طبیعی، پتانسیل تبدیل شدن به مکانی خاص را داراست. چهل ستون در کنار استخری بنا شده است. این به معنی ایجاد همان شرایط مرزی است که پیش از این عنوان کردیم. ساختمان کنار آب است، لب حوض در مکانی مشخص.

4- تصرف فضا

تصرف فضا به دوصورت است: ایستا و متحرک.

جوانانی که در حاشیه خیابان به صحبت می‌نشینند آنجا را از طریق تصرف ایستا به مکان تبدیل می‌کنند. گردشگاه کوه مکان دیگری است که از طریق حرکت انسانها و عبور به وجود آمده است. تصرف فضا عامل تعیین کننده مکان است. دو عامل مهم در چگونگی تصرف فضا دخیل هستند: قابلیت‌های فضا و انگیزه‌ها در رقابت با یکدیگر شکل نهایی مکان را تعیین می‌کنند. اینجاست که ضعف عملکرد گرایبی روشن می‌شود. پل عابر پیاده مقابل بیمارستان بوعلی به خوابگاه و لگردان تبدیل می‌شود، زیرا این ساختار دارای هر دو پتانسیل عبوری و سکونتی است و انگیزه سکونت بسیار قوی‌تر از عبور است.

حاشیه خیابان به کلیدسازی، محل استقرار گدایان، دستفروشان، شستشو، تعمیر و معامله ماشین اختصاص می‌یابد چون انگیزه اقتصادی انگیزه‌ای قوی است. کوچه‌های عریض و خلوت عصرها به زمین موقت بازی فوتبال تبدیل می‌شوند زیرا به لحاظ شکلی این پتانسیل را دارند و انگیزه تفریح و ورزش نیز در جوانان به اندازه کافی قوی است. ضعف معماری عملکرد گرا در آن است که ما هرگز نمی‌توانیم در طول زمان پیش‌بینی کنیم آنچه ساخته شده است، توسط استفاده‌کنندگان چگونه درک و فهمیده می‌شود و چه نوع رفتاری در آن صورت می‌گیرد.

5- معماری مکان

معماری هنر به نظم در آوردن فضا است و انسان نمی‌تواند فضا را به نظم در آورد مگر اینکه از قبل افعال خود را منظم کرده

تصویر 2: کوپ هیمل بلا ، مرکز سینمایی UFA ، درسدن - آلمان
منبع: commons.wikimedia.org

بخشی از معماریهای فتوژنیک معماری امروز نظیر این مجموعه ، نمونه سهل انگاری در مورد مکان و توجه محض به ویژگی‌های فرمی هستند .

تصویر 1: فرانک لوید رایت ، موزه هنر گوگنهایم ، نیویورک - آمریکا، 1943-1959 ،
منبع: think24seven.wordpress.com

موزه گوگنهایم اثر رایت نیز تحولی در مکان موزه‌ای محسوب می‌شود در این ساختمان موزه به مسیری پیوسته و تفکیک نشده تبدیل شد که به صورت مارپیچ حول یک فضای تهی مرکزی سازماندهی شده بود .

شده باشد معرفی می‌شد. موزه گوگنهایم اثر رایت (1943-59) نیز تحولی در مکان موزه‌ای محسوب می‌شود در این ساختمان موزه به مسیری پیوسته و تفکیک نشده تبدیل شد که به صورت مارپیچ حول یک فضای تهی مرکزی سازماندهی شده بود . این مفهوم با موزه جدید گوگنهایم اثر فرانک گه‌ری مجدداً تغییر یافت . پیش از این - موزه مدرن - امکان خود نمایی داشتند . موزه منیل اثر پیانو به خاطر خنثی بود که در آن مورد توجه منقدین قرار گرفته بود. موزه بیلپائو با معماری اسپرسیو و به شدت دراماتیکش ، خود مانند یک اثر هنری بزرگ در تائی کلی مکان مشارکت می‌کند .

چون از معماری و مشخصه‌های فیزیکی ابنیه صحبت به میان آمد ممکن است این تصور پیش آید بحث مکان و فضا با دکدیگر اشتباه شده‌اند . در واقع فضای تبلور فیزیکی مکان و یکی از مشخصه‌های بسیار مهم آن است . مکان دارای دو مشخصه معنا و حضور انسان با رفتارشان نیز هست . انسان به مکان نیاز دارد . فضای معماری وسیله‌ای برای تحقق بخشیدن به مکان است .

در طراحی معماری پرداختن به فضا و انواع پیچیده آن بسیار جذاب است لیکن نمی‌تواند مکان را از نظر دور داشت .

بخشی از معماریهای فتوژنیک امروز نظیر مجموعه سینمایی UFA درسدن اثر کوپ هیملبلا نمونه سهل انگاری در مورد مکان و توجه محض به ویژگی‌های فضایی هستند .

تصویر 3: رنتسو پیانو ، نمای ورودی موزه منیل ، تگزاس - آمریکا، منبع:
www.rothkochapel.org

این اثر پیانو به علت خنثی بودن فرمی که در آن مورد وجود دارد مورد توجه منقدین قرار گرفته بود